

Světový politický systém a moc

OSKAR KREJČÍ

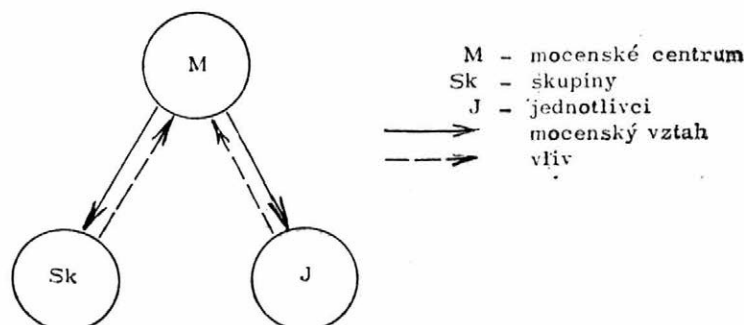
Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV,
Praha

Nalézt řešení globálních problémů lidstva mimo jiné vyžaduje vymezit prostředky a cesty k novému světovému pořádku. I když globální problémy přitahují pozornost velkého množství lidí a týkají se vlastně všech lidí na Zemi, nelze očekávat, že odstranění těchto problémů přinese nějaké všelidské hlasování či celosvětová stávka. Na současném stupni vznikání planetární civilizace vystupují jako hlavní sociální subjekty mezinárodních vztahů státy. Mezinárodní vztahy jako zvláštní druh společenských vztahů nemohou existovat mimo zákonitosti společenského vývoje, mezi něž patří i vznik, existence a překonání třídního rozpolcení společnosti. Má-li třídně rozpolcená společnost fungovat, nutně musí využívat státní moc. To zpětně znamená, jak napsali K. Marx a B. Engels v *Německé ideologii*, že vzhledem k tomu, že „stát je forma, v níž jednotlivci příslušníci vládnoucí třídy uplatňují své společné zájmy a v níž je shrnuta celá občanská společnost určité epochy, plyne z toho, že všechny společné instituce zprostředkovává stát; dostávají politickou formu“ [Marx–Engels 1962 : 3; 76]. Tato politizace společenského života se nevztahuje pouze na vnitrostátní vztahy, ale zahrnuje i mezinárodní vztahy. Ovšem právě tak, jako se odlišuje vnitrostátní a zahraniční funkce politiky státu, liší se i postavení a role státní moci v politickém systému uvnitř jednoho státního útvaru ve srovnání s postavením a rolí moci státu ve světovém politickém systému.

Vnitrostátní politický systém

Politický systém uvnitř státu je v první řadě určen existencí jediného mocenského centra. Toto centrum má v zásadě schopnost — v případě potřeby i sílu — vyvolat požadované politické či jiné chování jednotlivců, skupin a institucí uvnitř státního uspořádání společnosti. Zájmy těchto jednotlivců, skupin a institucí jsou takto podřizovány třídnímu zájmu držitele moci. Schéma 1 znázorňuje podstatu těchto mocenských vztahů.

Schéma 1 : Moc ve vnitrostátním politickém systému

Státní moc ve vnitrostátním politickém systému vystupuje ve své absolutní podobě. Vymezuje legální rámec použití síly a zároveň je monopolním držitelem legálního práva užívat sílu. Navíc je mocenské centrum v tomto vnitrostátním politickém systému nositelem státní suverenity. Sám výraz „suverenita“ má svůj původ v charakteristice vlády individuálního monarchy — suveréna, hodnocení jehož činnosti nespadlo pod zákonné normy, neboť on sám zákony tvořil. Dnes se suverenitou rozumí schopnost státu přijímat a prosazovat nezávislá rozhodnutí. Zároveň však od sedmnáctého století bývá výraz „suverenita“ užíván i v mezinárodním právu, přičemž suverén je viděn jako vládnoucí ve smyslu dovnitř státu, navenek pak jako formálně rovný s ostatními státy — suverény.

Přestože politické a právní orgány s atributy, které přísluší státu, jsou staré více než čtyři tisíce let, dnešní pojetí postavení státu v mezinárodních vztazích se začalo formovat až mnohem později. Představa státní suverenity jako politické a právní zásady mezinárodních vztahů je produktem feudálních absolutistických monarchií. Na historický význam této proměny upozornil B. Engels ve studii *Úloha násilí v dějinách*, když napsal, že „od konce středověku směřují dějiny ke konstituování Evropy z velkých národních států. Jen takové státy jsou normálním politickým zřízením evropské vládnoucí buržoazie a jsou rovněž nezbytným předpokladem harmonické internacionální spolupráce národů, bez níž není možné panství proletariátu“ [Marx—Engels 1967 : 21; 437]. Historici zpravidla upozorňují, že až v průběhu patnáctého století začala být postupně překonávána představa o jednotě státu a léna. Tehdy se nutnost státní jednoty stala natolik zřejmou, „že se na ‚státní zájem‘ začíná pohlížet jako na nejvyšší měřítko v politice“ [Dějiny 1961 : 200]. Přesně vymezené hranice, administrativní zajištění moci, vyhlášení výhradní jurisdikce nad územím, svrchovaná kontrola a nezávislost moci jsou produktem Evropy šestnáctého a sedmnáctého století. Za formální základnu nového mezinárodního pořádku bývá pokládán vestfálský mír, který v roce 1648 ukončil třicetiletou válku. V té době se s konečnou platností uzavírá i staletý spor o nadřazenost státní a církevní moci, a to vítězstvím moci státní. Z představ o uspořádání evropských mezinárodních vztahů mizí důraz na náboženskou jednotu. Mezinárodní pořádek byl vymezen na základě uznání existence nezávislých států. V této situaci suverenita státu mimo jiné znamená, že platnost mezinárodních smluv byla dána do závislosti na schválení mocenských orgánů jednotlivých zemí.

Mocenská rovnováha

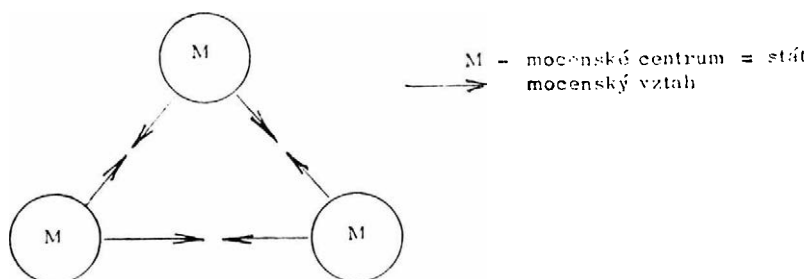
Ve vnitrostátním politickém systému je systémová rovnováha určena — samozřejmě pouze v rovině sociální role politiky — mocí jednoho centra. Mezinárodní politický systém však postrádá mocenský orgán, který by byl nadřazen jednotlivým státům. Moc zůstává koncentrována v jednotlivých státních útvech. Jestliže existence několika nezávislých mocenských center ve vnitrostátním politickém systému představuje jen výjimečnou a dočasnou anomálii, v mezistátním politickém systému tvoří základní charakteristiku. V mezinárodní sféře je politický zájem v první řadě státním zájmem. V tomto smyslu hovořit o státním zájmu jako o dílčím zájmu není zcela přesné, neboť tento státní zájem není částí nějakého širšího politického zájmu, jemuž by byl podřízen a jímž by byl omezován jak z hlediska obsahu, tak i z hlediska výběru prostředků.

V mezistátním politickém systému vystupuje státní moc ve své relativní podobě. Nositelem moci zůstávají jednotlivé suverénní státy a moc tak ztrácí

svoji integrační funkci, kterou plní uvnitř států, a naopak podněcuje konkurenci, konflikt, anarchii. „Vládnoucí třída státu je vládnoucí vůči vnitřnímu politickému a sociálně ekonomickému prostředí, ale vůbec ne vůči vnějšímu, kde má co do činění s jinými státně zformovanými vládnoucími třídami a jejich politickou činností. Stát tudíž disponuje monopolem politické moci pouze v mezích vlastních hranic“ [Pozdňakov 1986 : 20]. Zákonitým důsledkem takovéto distribuce moci do jednotlivých elementů mezistátního politického systému je relativně malá soudržnost tohoto systému. V podmínkách rozptylu moci do mnoha center je dosahováno stability světového politického systému vytvořením rovnováhy mezi mocenskými potenciály jednotlivých států. Tato rovnováha moci — či jak se zkráceně říká mocenská rovnováha — je základní charakteristikou světového politického systému. Jak konstatoval V. I. Lenin, „každý stát žije v systému států, které se vzájemně jeden vůči druhému nacházejí v systému známé politické rovnováhy“ [Lenin 1963 : 42; 59].

V mezinárodních vztazích se stát setkává s jevy a procesy, které jsou mimo jeho kontrolu a jurisdikci. Mezistátní politický systém není regulován vědomou politickou aktivitou nějakého subjektu. Naopak, rovnováha v tomto systému vzniká živelně jako výraz poměru mocenských potenciálů a snah nezávislých států a jejich koalic, vektorový výsledek různými směry působících mocí. Dosažená rovnováha je proto „rozechvělá“, projev měnících se nerovnovážných stavů systémů. Tuto skutečnost znázorňuje schéma 2.

Schéma 2 : Mocenská rovnováha ve světovém politickém systému

Neexistence jednoho mocenského centra vede k tomu, že „systém mezinárodních vztahů, na rozdíl od systému konkrétní třídní společnosti a státu, nemůže být charakterizován jako bezprostředně cílově zaměřený, nemá nějaký konkrétní cíl“ [Sistéma 1984 : 78]. Mezinárodní systém vstřebává cíle, které vznikají v jednotlivých státech, a to prostřednictvím jejich politiky. Rovnováha systému se formuje jako vedlejší produkt mocenských zájmů jednotlivých států. Protože minimálním zájmem suverénního státu je zajištění vlastní bezpečnosti, musí stát vytvářet takový mocenský potenciál, který by zajistil jeho existenci v podmínkách největšího možného ohrožení. Vzhledem k tomu, že existuje celá škála zdrojů moci státu a že skutečné ambice celé řady států zůstávají skryty, hodnota moci státu je ve schopnosti uhájit svoji existenci v případném válečném konfliktu s mocí jiného státu. Je to tedy relativní moc, která na první místo mezi své cíle nestaví rovnováhu celého systému či mír, ale vlastní bezpečnost. Přestože nelze všechny vztahy států redukovat na vojensko-silové vztahy, všechny tyto vztahy musí v té či oné míře vojensko-silový aspekt respektovat. Právě tak sice nelze všechny mezinárodní vztahy redukovat na mezistátní, ovšem všechny tyto mezinárodní vztahy jsou mezistátními vztahy v té či oné míře umožněny.

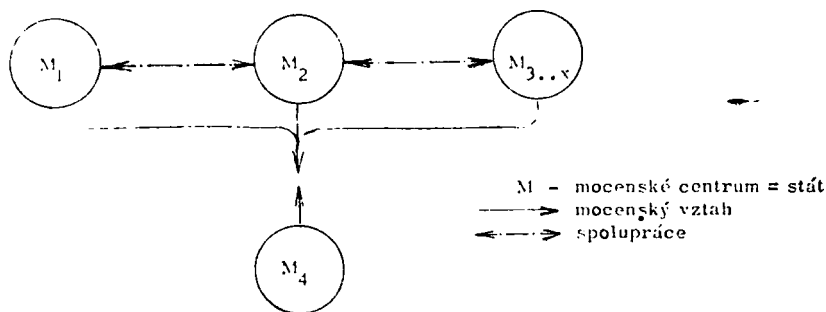
Živelný charakter formování mocenské rovnováhy ve světovém politickém systému nebyl překonán vznikem socialistických států. Cílevědomá politika Sovětského svazu směřující k vytvoření a udržení mocenské rovnováhy není sama o sobě překonáním této živelnosti, neboť je i dnes ve své konkrétní podobě vynucenou reakcí na snahu Spojených států získat převahu, narušit existující rovnováhu. Konkrétní obsah zahraniční politiky státu není dán pouze třídním charakterem státní moci, ale nutně odráží i povahu politických vztahů ve světě, k nimž se vztahuje. Proto sovětskou mírovou snahu o udržení rovnováhy mocí doprovází stále se zvyšující hladina vojenskostrategické rovnováhy sil, což je nežádoucí výsledný proces, proti němuž sovětské záměry směřují.

Živelný charakter tvorby mocenské rovnováhy nepřekonala ani skutečnost, že vědeckotechnická revoluce ve vojenství směřuje k možnosti úplné likvidace sociální funkce moci. Jestliže sociální funkcí politické moci je podíl na organizování společnosti, pak moc v mezinárodních vztazích plnila vždy tuto svoji roli jen omezeně a ve spojitosti s dezorganizačním působením. Její silový potenciál je dnes již takový, že může působit natolik antisociálně, že může vést k zániku lidského rodu. Překonat toto nebezpečí znamená překonat živelnost formování vztahů mezi státy. Přes mimořádnou pestrost doporučení k překonání této živelnosti pracuje sociální teorie vlastně jen se dvěma ucelenými modely umístění moci ve světovém politickém systému, které by měly překonat živelnou tvorbu rovnováhy. Tím prvním modelem je představa kolektivní bezpečnosti, druhým modelem pak idea světového státu.

Kolektivní bezpečnost

Představa kolektivní bezpečnosti předpokládá, že živelnost formování mocenské rovnováhy ve světovém politickém systému bude nahrazena systémem spolupráce států při zabezpečování jejich zájmů. Mocenské vztahy mezi státy jsou podle myšlenky kolektivní bezpečnosti řízeny prostřednictvím dílčí centralizace rozhodování, a to v situaci, kdy držení silových potenciálů zůstává v rukou vlád jednotlivých států. Klíčovou tezí kolektivní bezpečnosti je idea, že útok proti kterémukoli státu bude pokládán za útok proti všem státům. Zásady uspořádání mocenských vztahů podle principů kolektivní bezpečnosti znázorňuje schéma 3.

Schéma 3 : Idea kolektivní bezpečnosti

Etická hodnota myšlenky kolektivní bezpečnosti je skutečně veliká. Její prestiž pramení z toho, že sám výraz „kolektivní“ naznačuje překonání sobeckého chování států, které je viděno jako vlastní příčina válek. Výraz „bezpečnost“ je pak přímo spojován s vidinou míru. Navíc konkrétní úsilí Sovětského svazu

o zajištění kolektivní bezpečnosti v třicátých letech tváří v tvář agresivitě fašismu, ale i dnes, skutečně představuje překonání tradiční kořistnické politiky síly. Ovšem ne každé slovní přihlášení se k myšlence kolektivní bezpečnosti znamená naplňování tohoto etického náboje. Prosazení nejdůležitějších principů kolektivní bezpečnosti do praxe předpokládá překonání řady bariér, z nichž některé jsou objektivní a nevznikly jako projev zlovůle — což mnohé liberální varianty kolektivní bezpečnosti nevidí.

Předně je nutné zdůraznit, že idea kolektivní bezpečnosti předpokládá podobné či totožné chápání alespoň té části státního zájmu, která je spojena s problematikou bezpečnosti. Takovéto pojetí zájmů imperialistických států vyžaduje vytvoření určité materiální základny, proměnu objektivní základny tvorby hodnotové orientace zahraniční politiky kapitalistických zemí. Tato proměna je dnes neodlučitelně spojena s udržením mocenské rovnováhy, ne s jejím moralizujícím zavržením. Proto také nová redakce *Programu KSSS* zdůrazňuje, že „historickým úspěchem socialismu bylo dosažení vojenskostrategické rovnováhy mezi SSSR a USA, mezi organizací Varšavské smlouvy a blokem NATO. Tato rovnováha upevnila pozice SSSR, socialistických zemí a všech pokrokových sil a zmařila plány agresivních kruhů imperialismu na vítězství ve světové válce. Zachování této rovnováhy je důležitou zárukou zajištění míru a mezinárodní bezpečnosti“ [XXVII. sjezd 1986 : 124—125]. Vidět jednotu státních zájmů kapitalistických států jako jednotu buržoazně demokratických zemí — jak to ve své kritice mocenské rovnováhy činil například americký prezident W. Wilson —, je nejen teoreticky nesprávné, ale v praxi dokonce odzkoušené, a to s negativními výsledky. Společnost národů jako orgán kolektivní bezpečnosti zcela selhala při italské agresi vůči Etiopii a v politice usmířování fašismu. Právě tak liberální iluze o tom, že Organizace spojených národů by mohla ve čtyřicátých či padesátých letech být institucí dokonale zajišťující kolektivní bezpečnost v podmínkách třídně rozděleného světa, neobstála při takových aktech studené války, jakými bylo vyhlášení Trumanovy doktríny, založení NATO či intervence Spojených států a jejich spojenců pod vlajkou OSN v Korejské válce.

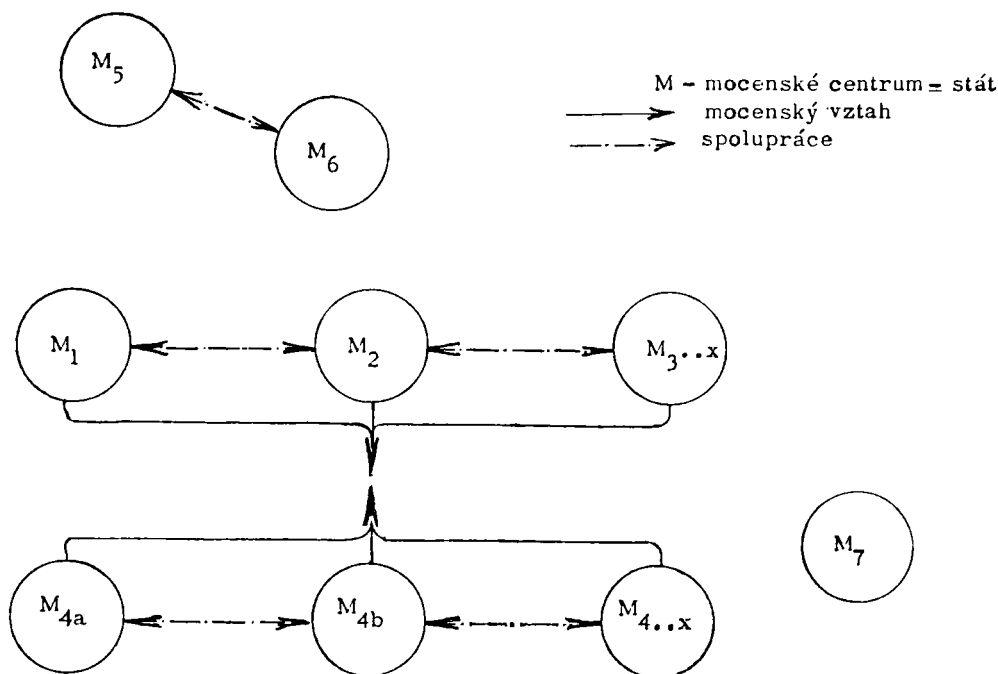
Problém totožnosti státních zájmů souvisí s odlišným chápáním spravedlnosti při vymezování cílů zahraniční politiky. Něco jiného je spravedlivá válka pro představitele vykořisťovatelských tříd, něco jiného je spravedlivá válka pro ideové a politické představitele vykořisťovaných tříd. Stačí připomenout, že i pro tak velkého filozofa, jakým byl Aristoteles, spravedlivá válka byla zaměřena „proti těm lidem, kteří nechtějí být poddáni, ač jsou k poddanství zrozeni“ [Aristoteles 1939 : 15]. Stejný problém v sobě nese otázka vymezení agresora, které je nutným předpokladem přijetí kolektivních akcí k zabezpečení míru v podmínkách existence imperialismu.

Zabezpečení kolektivu států před agresí předpokládá vytvoření jednotných ozbrojených sil. Charta OSN na tento problém pamatuje v článku 43: „Aby přispěli k udržování mezinárodního míru a bezpečnosti, všichni členové Organizace se zavazují, že Radě bezpečnosti na její výzvu a podle zvláštní dohody nebo dohod poskytnou ozbrojené síly, pomoc a prostředky nutné k udržení mezinárodního míru a bezpečnosti, čítaje v to i právo průchodu“ [Dokumenty 1957 : 158]. I když bude pominuta nejasnost formulace „na její výzvu a podle zvláštní dohody“ v podmínkách existence práva veta u stálých členů Rady bezpečnosti, ukazuje tento článek na zvláštní postavení některých států v celém systému kolektivní bezpečnosti. Je nesporné, že existuje zvláštní odpovědnost velmocí za zachování míru ve světě. Kolektivní bezpečnost má svoji vojensko-technickou stránku. Nelze například předpokládat, že by z přibližně

170 států dnešního světa více než dvacet či dvacet pět bylo samo schopno poslat vojska přes celý kontinent či oceán. Navíc postavení Sovětského svazu a Spojených států je natolik výjimečné, že žádná kombinace sil států, která nebude zahrnovat SSSR, nemůže zajistit bezpečnost před agresí USA. S tím úzce souvisí i charakter strategických potenciálů těchto dvou zemí: žádné kolektivní diplomatické jednání nemůže vést k tak rychlému rozhodnutí, které by bylo schopné předejít dopad odpálených raket, když se Spojené státy rozhodnou pro tzv. preventivní válku.

Slabost OSN jako nástroje kolektivní bezpečnosti je patrná i z článku 51 Charty, podle něhož „dojde-li k ozbrojenému útoku na některého člena Organizace, žádné ustanovení této Charty není na překážku přirozenému právu individuální nebo kolektivní sebeobrany, dokud Rada bezpečnosti neučiní opatření nutná k udržení mezinárodního míru a bezpečnosti“ [Dokumenty 1957 : : 160—161]. V této větě je vlastně obsaženo dvojí pojetí kolektivu: univerzálního a dílčího, skupinového. Tento motiv je mimořádně důležitý, neboť ukazuje na velký teoretický i praktický problém. Při odlišném pojetí zájmů a spravedlnosti není totiž záruka ani shodného pojetí kolektivu. Potom lze snadno sklouznout od univerzálního chápání kolektivu států k partikulárnímu vidění — jak to například učinil W. Wilson, když ideu kolektivní bezpečnosti spojil s představou společenství buržoazně demokratických států. Při takovémto pojetí kolektivu lze schéma 3 překreslit tak, že místo státu M_4 budou například státy M_{4a} plus M_{4b} plus $M_{4...x}$. Tato proměna názorně ukazuje, že některá liberální pojetí „kolektivní bezpečnosti“ nenahrazují živelnou tvorbu mocenské rovnováhy, ale jsou variantou chápání protikladu zájmů aliancí v systému živelné rovnováhy. Schéma 4 znázorňuje tuto skutečnost, přičemž respektuje fakt, že v praxi zpravidla řada států zaujímá ke konfliktu aliancí neutrální stanovisko.

Schéma 4 : "Kolektivní bezpečnost" jako konflikt aliancí

I. Claude, jeden z předních buržoazních teoretiků školy tzv. politického realismu, píše, že W. Wilson „v žádném případě nebyl nerealistický v otázkách moci“. Zároveň v obecnější rovině dodává, že celá myšlenka „kolektivní bezpečnosti není nerealistická v pojetí moci; je nerealistická pokud jde o pojetí politiky“ [Claude 1962 : 106; 204]. V každém případě lze kritický pohled na politiku síly, vycházející z kořistnického pojetí mocenské rovnováhy, zachytit i ve Wilsonových čtrnácti bodech, v nichž v lednu 1918 navrhoval nové uspořádání světa a mimo jiné požadoval „vyklizení celého ruského území“, zajištění Rusku „ničím nerušenou možnost určovat si nezávisle svůj vlastní politický rozvoj a státní politiku“ a dával najevo přání přivítat Rusko „ve společnosti svobodných států se zřízením, které si samo vybere“ [Dokumenty 1957 : 19]. Jak známo, neváhal W. Wilson ještě téhož roku doprovodit tyto vzletné formulace příkazem k vojenské intervenci proti sovětskému Rusku. A právě tento rozpor mezi slovy a činy vede některé teoretiky k tomu, že přirovnávají Reaganovu doktrínu, pokládající podporu protivládních povstalců v Nicaragui, Afganistánu či Angole za „sebeobranu“ USA, ke „starší antikomunistické tradici Woodrowa Wilsona, který kázal neintervenci a poslal americké vojenské oddíly na břeh Archangelska a Vladivostoku“ ve snaze zadusit revoluci ještě v počátcích [Rosenfeld 1986 : 699]. Wilsonova liberální kritika mocenské rovnováhy a konzervativní chvála živelnosti v mezinárodních vztazích ze strany R. Reagana může ústít ve velice podobnou praktickou politiku.

Důsledky odlišného pojetí kolektivu v koncepcích kolektivní bezpečnosti jsou patrné v celé historii po druhé světové válce. Pro udržení představy univerzality světového kolektivu se ukázaly jako nedostatečné vzpomínky na válečné útrapy národů. Formování partikulárních organizací imperialistických států, které započalo vytvořením NATO, zdeformovalo v této situaci i slovník buržoazních teoretiků a politiků: právě aliancím typu NATO byl přisouzen charakter institucí zaručujících kolektivní bezpečnost.

Selhání liberálních představ o kolektivní bezpečnosti jako změně živelného formování mocenské rovnováhy nelze pokládat za selhání samotné ideje kolektivní bezpečnosti. Předně je nutné vidět, že myšlenka kolektivní bezpečnosti je mnohem starší než například Wilsonova kritika mocenské rovnováhy. Historici zpravidla odvozují moderní pojetí kolektivní bezpečnosti od takových úmluv, jakými byla dohoda z Osnabrücku v roce 1648, která byla součástí vestfálského míru. Je-li akcent v teorii kolektivní bezpečnosti kladen na sjednocení před vnějším nepřítelem při ideově kulturním a regionálním „univerzalizmu“, pak je možné obrátit pozornost i k návrhům míru Jiřího z Poděbrad z poloviny patnáctého století či dokonce k P. Duboisovi na počátku čtrnáctého století, kteří hledali mimo jiné cesty k sjednocení Evropy proti Turkům. Z amerických zdrojů idejí kolektivní bezpečnosti upozorňuje I. Claude na projev T. Roosevelta při přebírání Nobelovy ceny míru v roce 1910. Již tehdy tento propagátor a praktik imperiální expanze požadoval vytvoření Ligy míru „civilizovaných mocností“, které by měly – v případě nutnosti silou – zajistit mír [Claude 1962 : 107].

Objektivní překážky, které stojí v cestě realizace kolektivní bezpečnosti neznamenají, že by se socialistické země zřekly této ideje. Ovšem pojetí kolektivní bezpečnosti v politice socialistických zemí je jiné, než tomu bylo například u W. Wilsona. Předně socialistická představa kolektivní bezpečnosti je univerzalistická, není zužována podle typu politického režimu, ale naopak počítá s vytvořením třídně heterogenního svazku: dohoda o kolektivní bezpečnosti má zahrnovat nejen socialistické, ale i kapitalistické státy. Zároveň není kolektivní bezpečnost viděna jako konečný cíl při hledání cest k novému

uspořádání mezinárodních vztahů, ale je organickou součástí širšího programu vytvoření komplexního systému mezinárodní bezpečnosti, který požaduje odzbrojení, ekonomickou spolupráci, demokratizaci mezinárodních vztahů atd.

Politika socialistických zemí usilujících o prosazení principů kolektivní bezpečnosti nevychází z iluze o možnosti prosadit kolektivní bezpečnost jedno-
rázovým aktem v její ideální podobě. Nepředpokládá, že přijetí zásad kolektivní bezpečnosti je otázkou dobré vůle, ale naopak vidí závislost přijetí této myšlenky na tvorbě materiálních podmínek. Praxe ukazuje, že idea kolektivní bezpečnosti se bude prosazovat postupně, v takových regionálních opatřeních, jakým je *Závěrečný akt konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě* ze srpna 1975. Přes všechny nedokonalosti představuje dnes Charta OSN základnu, kterou je možné rozvíjet mimo jiné směrem k realizaci představ o kolektivní bezpečnosti. Ve stati *Realnost a záruky bezpečného světa* M. Gorbačov přímo píše, že nový systém mezinárodní bezpečnosti „by mohl fungovat na základě Charty OSN a v rámci Organizace spojených národů. Myslíme si, že jeho akceschopnost bude zajištěna přísným dodržováním požadavků Charty, dodatečnými jednostrannými závazky států a rovněž opatřeními k posílení důvěry a mezinárodní spolupráce ve všech sférách — vojenskopolitické, ekonomické, ekologické, humanitární a dalších“ [Gorbačov 1987 : 6]. Vznik systému komplexní mezinárodní bezpečnosti není vázán na vizi nějaké abstraktní harmonie zájmů lidí, ale na působení reálně existujících rozporů socialismu a kapitalismu. Jak bylo řečeno v zprávě ÚV KSSS na XXVII. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu, „ve spojení a soupeření obou soustav a rostoucí tendenci k vzájemné závislosti států světového společenství je reálná dialektika současného vývoje. Právě tak v boji protikladů, s obtížemi, do jisté míry jakoby po hmatu, vzniká protikladný, avšak *vzájemně závislý, v mnohém ucelený svět*“ [XXVII. sjezd 1986 : 22].

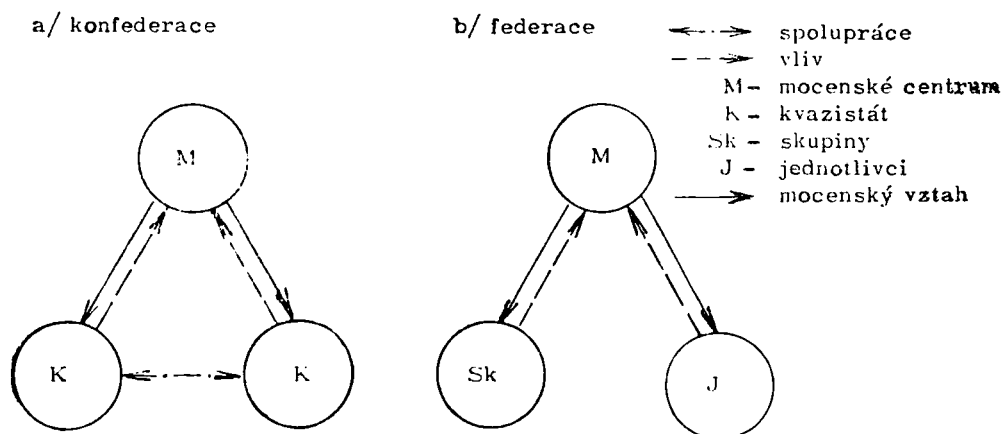
Světový stát

Představa kolektivní bezpečnosti jako všeobecné aliance je vlastně určitým přechodem k jinému pojetí uspořádání mocenských vztahů ve světovém politickém systému. Tímto třetím pojetím možnosti postavení moci je vize monopolu moci v rukou jediné světové vlády. Moc takto ztrácí svoji roztržičnost, neboť přestává být atributem jednotlivých států a je koncentrována v jednom jediném orgánu. Tato představa existuje ve dvou základních podobách, které lze — byť se nejedná o jediné možné a vždy užívané označení — nazvat světová federace a světová konfederace. V konfедераčním pojetí je světový orgán vybaven pouze pravomocí týkající se otázek bezpečnosti států, či lépe jakýchsi kvazistátů, ale ostatní problémy vnitřního uspořádání společnosti zůstávají v pravomoci jednotlivých zvláštních státních útvarů. Federativní uspořádání předpokládá, že pravomoci světových orgánů, jejich zákonodárná, výkonná i soudní moc, se budou vztahovat přímo k jednotlivcům. Graficky toto pojetí znázorňuje schéma 5.

Idea světového státu má dlouhou historii. Je-li ztotožňována s představou všelidské harmonie, a to je velice časté pojetí, pak lze počátky myšlenky světového státu spatřovat v mytologickém obraze zlatého věku. Časté je ztotožňování vize světového státu s obrazem Římského míru či s říší Alexandra Velikého. Ve filozofii jsou zárodky takového pojetí univerzalizmu obsaženy v díle Platóna, které též ukazuje na omezenost této představy: „univerzalizmus“ je vlastně regionálním uspořádáním, které se navíc nevztahuje na tzv. barbary. Středověcí křesťanští i muslimští ideologové spatřovali řešení těchto problémů v rozšíření svých náboženství na celý svět. Ještě Dante Alig-

hier hier spojoval jedinou naději na mír s konsolidací veškeré moci v rukou římského císaře. H. Grotius byl již jen mírně optimistický, pokud jde o naději na vytvoření federální ligy států. Naopak Ch. I. de Saint-Pierre spojil svoji slavnou představu o věčném míru právě s ideou federálního uspořádání světa. Vizi světa míru, v němž by nevládli lidé, ale zákony, obhajoval Kantův traktát o věčném míru. K těmto problémům se pak v různých podobách vyjadřovali nejrůznější teoretici i politici, jako například A. de Tocqueville, utopičtí socialisté, R. Cobden, J. S. Mill, J. P. Proudhon, ale i girondisté ve francouzské buržoazní revoluci, F. Suaréz, S. Bolívar a později G. Mazzini, G. Garibaldi a mnoho dalších.

Schéma 5 : Světový stát

V rámci buržoazní ideologie jsou nejrůznější teorie světového státu zpravidla zařazovány pod hlavičku „politický idealismus“. Jejich jádro tvoří legalistické koncepce, které od I. světové války spoluvytvářejí celkovou intelektuální atmosféru v rámci výzkumu mezinárodních vztahů v USA. V ryzí podobě lze formulovat představy té skupiny „politických idealistů“, kteří volají po vytvoření světového státu, do tří základních tezí. Předně je to přesvědčení, že současné uspořádání světa je anarchií, která je buď reálnou, nebo potenciální válkou. Za druhé, míru lze dosáhnout pouze vytvořením jednoho nadstátního orgánu. Za třetí, k vytvoření světové vlády postačuje dobrá vůle. Všechny tyto teze jsou například obsaženy v koncepci míru A. Einsteina.

„Idealistické“ charakteristiky existující mocenské rovnováhy často odpovídají realitě — systém rovnováhy mocí je skutečně v zásadě živelným formováním mezinárodních vztahů v podmínkách použití síly či hrozby silou. Problém ovšem nastává v okamžiku, kdy se objeví otázka záruky míru světovou vládou. Předně je třeba vidět, že „idealistické“ teorie světové vlády nezahrnují pouze pacifistické názory lidí jako byl A. Einstein. Neexistuje jen teorie dobrovolného vzniku světového státu dohodou. Již dovolávání se Římského míru jako předobrazu světového míru naznačuje, že velkou část teorií světového státu tvoří koncepce vzniku světové vlády dobytím světa jedním státem či koalici států, vytvoření světové říše.

Závažným teoretickým problémem, který zůstává stranou nejrůznějších idealistických představ o zajištění míru vytvořením světového státu, je otázka občanské války. Historikové politické filozofie upozorňují na růst zájmu o ideu

federálního uspořádání světového politického systému po vytvoření Spojených států amerických — a na pokles prestiže myšlenky světové federace v souvislosti s občanskou válkou v USA. „Idealisté“ zpravidla vykreslují existující světový politický systém barvami hobbesovské války všech proti všem. Světová vláda v jejich podání, zvláště těch, kdo ji neztotožňují se světovou říší, není Leviathanem, ale je vládou v duchu liberálních koncepcí navazujících na J. Locka. Ovšem T. Hobbes a J. Locke odvozovali své vize z koncepce přirozenosti člověka, kterou viděli zcela odlišně.

„Politický idealismus“ jednostranně zdůrazňuje ten aspekt světové politiky, který ukazuje na její původ v politice států. Je nesporné, že podstatou světové politiky je politika států. Ovšem sám obsah této politiky je dán mimo jiné i řadou objektivně existujících zákonitostí fungování a rozvoje světového politického systému, které jednotlivé státy ve své politice musejí respektovat. Reálné politické vztahy jsou výsledkem střetávání mnoha jednotlivých státních politik a jsou nezávislé na vůli politiků jednoho státu. Jak napsal B. Engels v dopise J. Blochovi ze září 1890, „dějiny se dělají tak, že konečný výsledek vyplývá vždy z konfliktů mnoha jednotlivých vůlí, z nichž se každá stává takovou, jakou je, působením spousty zvláštních životních podmínek; jsou to tedy nesčetné vzájemně se křížící síly, nekonečná skupina paralelogramů sil, z nichž vyplývá výslednice — dějinná událost — jež sama může být opět považována za výsledek jedné síly, působící jako celek *nevědomě* a bezděčně. Neboť co chce jeden, maří druhý a vychází z toho něco, co nikdo nechtěl“ [Marx—Engels 1972 : 37; 536].

„Politici idealisté“ podvědomě cítí, že v určitém smyslu je stát politickým systémem vyššího řádu než mezistátní politický systém. Přitom ale pomíjejí fakt, který tento význam státu určuje tím, že dává politice základní charakteristiku — třídní obsah, který je skutečně v první řadě závislý na vnitrostátním uspořádání. Představy „politických idealistů“ o kolektivní bezpečnosti i světovém státu jsou odtržené od analýzy reálných třídních zájmů států a poměru sil na mezinárodní aréně. Na zadržení fašistické agrese nestačila žádná dobrá vůle či usmířování, byla nutná reálná síla. K povaze třídního zájmu kapitalismu patří sobecká honba za ziskem. Proto, jak napsal V. I. Lenin při svém rozboru imperialismu, „za kapitalismu *není* myslitelné, aby se sféry vlivu, zájmy, kolonie apod. rozdělovaly jinak než podle *síly*, účastníků dělení, podle celkové síly hospodářské, finanční, vojenské atd.“ [Lenin 1986 : 27; 435]. K zadržení této tendence je i dnes nutná reálná existence síly obsažená v politice socialistických států. Předpokladem neválečnické politiky imperialistických států je zformování zvláštního rozporu uvnitř imperialistických států, který ukazuje na proměnu existenčních zájmů kapitalistických států v podmínkách hrozby sebezničení v jaderné válce. Obě tyto skutečnosti vycházejí v první řadě z existence nového charakteru mocenské rovnováhy, ne z ignorování jejích zákonitostí.

Každá racionální politika musí vycházet z analýzy vzájemných vztahů uvnitř celého světového politického systému. Ani dnes nelze nadiktovat nějaké ideální zákonné normy chování států bez ohledu na zákony mocenské rovnováhy. Jak upozorňuje E. A. Pozdňakov, současné „mezinárodní právo svou specifickou formou odráží jak zákon rovnováhy v jeho obecné podobě, tak i zvláštnosti zahraničněpolitického vzájemného působení států ve spojení s podporou rovnováhy“. To je skutečnost, která ovlivňuje možnosti nadnárodních organizací. „Stupeň vlivu strukturálně nadstavbových vztahů na zahraničněpolitickou činnost států je zpravidla omezován vnitřním uspořádáním států a též sférou specifických zájmů států. Vezmou-li se takové mezinárodní organizace, jako Společnost národů či OSN, pak historie jejich činnosti nedává žádný příklad

toho, že by státy dobrovolně souhlasily se zasahováním mezinárodních organizací, když jsou přitom zraňovány jejich hlavní zájmy“ [Pozdňakov 1986 : 131; 105].

K marxisticko-leninskému ideálu nesporně patří bratrství lidí práce, jehož výrazem je i světový mír. Na cestě ke komunistickému uspořádání mezilidských vztahů je řada mezietap, které budou znamenat nové celosvětové uspořádání vztahů států. Jak píše například G. Ch. Šachnazarov, „politickou formou tohoto nového světového uspořádání se může stát v první etapě federace socialistických států“ [Šachnazarov 1981 : 340]. Tato představa však nevyrůstá z idealistického odtržení od reality dnešních zájmů států a jejich mocenských vztahů. Jestliže idealisté všeho druhu hledají možnost překonání mocenské rovnováhy mimo rámec fungování a rozvoje této rovnováhy, marxisticko-leninská koncepce tento rámec plně respektuje. Nezavrhuje ideu národní suverenity, ale požaduje její demokratické chápání a následné využití pro potřeby rozvoje celku. Jak napsal B. Engels v červnu 1893 v dopise L. Lafargové, „internacionální svazek může existovat jenom mezi *národy*, jejichž existence, autonomie a nezávislost ve všech vnitřních záležitostech je proto zahrnuta už v samém pojmu internacionalismu“ [Marx—Engels 1975 : 39; 105—106]. Ovšem ani v současné etapě vývoje mezistátních vztahů nevidí marxismus-leninismus a politika socialistických států řešení otázky války a míru v prosté redukci počtu států ve světovém politickém systému prostřednictvím vytvoření jednoho světového státu.

Zápas o nové myšlení

Analýza nejrůznějších teorií mocenské rovnováhy i dějiny mezinárodních vztahů ukazují, že existuje několik způsobů, jak využívat zákonitosti mocenské rovnováhy, přičemž umět rozlišit tyto varianty patří k nejdůležitějším ideologicko-teoretickým úkolům politické teorie. V zásadě lze hovořit o třech typech tzv. politiky mocenské rovnováhy, která vychází z uznání alespoň některých zákonitostí mocenské rovnováhy.

1. Politika snažící se využívat zákonitosti mocenské rovnováhy k získání převahy, nadvlády, dominance. Vychází z metafyzického pojetí některých zákonitostí fungování mocenské rovnováhy, pokládá je za jedinou možnou formu mezistátních vztahů. Takováto politika bývá nazývána politikou síly. Nejen obsah jejího teoretického zdůvodnění, ale i fakt, že mezi její propagátory a realizátory patřily takové postavy klasického buržoazního konzervatismu, jako E. Burke a F. Gentz v Evropě a A. Hamilton ve Spojených státech, ukazuje na oprávněnost tvrzení, že takovéto pojetí a využívání zákonitostí mocenské rovnováhy odpovídá konzervativní doktríně.

2. Politika usilující o využití zákonitostí mocenské rovnováhy k udržení statu quo. Motivy k této politice mohou být velice pestré, od prostého překonávání vlastní slabosti přes vytvoření rovnováhy mezi potenciálními protivníky a hledání vlastních výhod až po politiku usilující o mír. Poslední z uváděných typů lze v současných podmínkách — charakterizovaných udržováním mocenské rovnováhy za cenu nebezpečného růstu hladiny rovnováhy sil schopných zničit lidstvo — nazvat defenzivní mírovou politikou.

3. Politika usilující o využití zákonitostí mocenské rovnováhy k vytvoření mocenské rovnováhy a následně pak ke snížení hladiny rovnováhy sil. Takovou politiku lze nazvat ofenzivní mírovou politikou. Ta je spojena se zápasem o nové politické myšlení v jaderném věku.

„Základní, výchozí princip nového politického myšlení je prostý: *jaderná válka nemůže být prostředkem k dosažení politických, ekonomických, ideolo-*

gických ani jakýchkoli jiných cílů,“ napsal M. Gorbačov v knize *Přestavba a nové myšlení pro naši zemi a pro celý svět*. „Jádrem nového myšlení je uznání priority všelidských hodnot, přesněji řečeno, přežití lidstva.“ To ve svém důsledku znamená, že „ideologické rozpory nelze přenášet do vztahů mezi státy a podřizovat jim zahraniční politiku“ [Gorbačov 1987 : 124, 129 a 126]. Přitom možnost uznání priority všelidských hodnot zpětně vyrůstá z objektivní potřeby všech států vyhnout se jaderné válce.

Idea deideologizace mezinárodních vztahů má dnes dvojí podobu. Nejznámějším vykladačem buržoazního pojetí deideologizace je H. Kissinger. Pro tohoto vyznače tzv. klasické mocenské rovnováhy ve století od posledních výstřelů u Waterloo po první výstřely I. světové války v Sarajevu bylo „velkou tradicí osmnáctého století“, že tehdejší kosmopolitní státník „byl produktem stejné kultury, vyznával stejné ideály a sdílel podobný vkus“. Takovýto státník byl prý tvůrčí aristokratickou osobností, nezávislou na byrokratickém vládním aparátu i veřejném mínění a byl osvobozen od nutnosti sledovat ideologickou rivalitu. V mezinárodních vztazích neusiloval o dosažení nějakého ideálu, ale manipuloval existujícími silami ve prospěch vlastní země. Proto se v souvislosti s Metternichovou politikou „filozofové mohou přít o etické hodnotě (této) politiky, avšak státníci se z ní mohou poučit“ [Kissinger 1964 : 319 a 82]. Období sedmdesátých let pak H. Kissinger spojoval s možností návratu k takovéto deideologizované politice v mezinárodních vztazích. V každém případě již v prosinci 1969 prohlásil, že „budeme hodnotit jiné státy, včetně komunistických zemí, ... podle jejich činů, nikoli na základě analýzy jejich vnitřní ideologie“ [Kissinger 1979 : 192].

Marxisticko-leninská koncepce deideologizace mezistátní politiky netvrdí, že by ideologie jako třídní vědomí přestaly existovat či plnit funkci hodnotové orientace politiky. Nepředpokládá, že by zahraniční politiku v socialistických i kapitalistických zemí prováděla pragmatická elita se stejným vzděláním, hodnotami a zájmy. Naopak, orientace na přestavbu světového politického systému vyžaduje koncepční přístup a angažovanost co nejširších mas. V pojetí M. Gorbačova neznámá deideologizace nic víc a nic méně než nehledat řešení rozporu práce a kapitálu v mezistátních vztazích, a to zvláště prostřednictvím války. Jde o to uznat, že v mezistátních vztazích řešení základního třídního rozporu nikdy nebylo a že dnes navíc vyvstala potřeba spolupráce států s rozdílným společenským zřízením při řešení globálních problémů lidstva. Existenční ohrožení lidského rodu těmito globálními problémy vyžaduje, aby v zahraniční politice států týkající se této oblasti dominovaly všelidské hodnoty nad třídními zájmy. To ovšem neznamená, napsal M. Gorbačov, že by bylo možné zřít se třídní analýzy příčin jaderného ohrožení a některých dalších globálních problémů. Právě při hledání cest k řešení globálních problémů „nelze nebrat v úvahu třídní různorodost sil, které působí na světové scéně, nelze opomíjet vliv třídního antagonismu na mezinárodní vztahy, na řešení všech ostatních úkolů lidstva“ [Gorbačov 1987 : 131]. V každém případě by bylo naivní a nezodpovědné očekávat, že zásady nového myšlení lze prosadit prostou osvětou těch sociálních skupin a politiků, kteří své zájmy spojili s militarismem a politikou síly. Prosadit nové myšlení je úkol, který lze uvnitř kapitalistických států splnit jen politickým zápasem.

K základům starého myšlení patří konzervativní představy o nevyhnutelnosti živelné tvorby rovnováhy mocí jako bázi světového politického systému. Jenže v současné době se odmítnutí války změnilo z morálního principu v praktickou nutnost. Na pořad dne se dostal požadavek uvědomělého překonání tohoto systému *laissez-faire*. Živelnou tvorbu rovnováhy mocí musí

nahradiť racionální usporádání oprávněných zájmů států. Takováto demokratizace mezinárodních vztahů však bude vyžadovat celou řadu velice obtížných kroků. Jen na cestě k odzbrojení bude nutné překonat tři mimořádně složité etapy, které budou spojeny jednak se ztrátou schopnosti druhého úderu u Sovětského svazu a Spojených států, jednak se srovnáním silových potenciálů SSSR a USA s ostatními členy jaderného klubu a dále pak s vyřešením otázky konvenční války. Překonání každého z těchto tří bodů bude znamenat proměnu rovnováhy ve světovém politickém systému a tím i některých jeho forem.

Provázanost těchto klíčových problémů je taková, že nelze například řešit otázku snížení jaderných potenciálů dvou největších mocností pod hladinu možnosti druhého úderu bez přihlídnutí k problematice konvenční války. Nebezpečí jaderné války je dnes obecně uznáváno jako základní tlak, který vede země k jednacím stolům. Již dnes je však třeba myslet na to, aby se po zničení tohoto tlaku nerozevřel prostor pro politiku síly opřenou o konvenční války. Jednání o jaderném odzbrojení musí proto doprovázet jednání o vytvoření infrastruktury míru, která bude na Zemi působit v době, kdy zmizí strach z jaderné války. To předpokládá i vytvoření odpovídající sociálně politické homogenity světa, překonání nejkriklavějších projevů sociální nerovnosti, které by mohly například „občanskou válku“ v nově sjednoceném politickém systému světa zničit naděje na mír. Proto také sovětský program vybudování komplexního systému mezinárodní bezpečnosti, který byl přijat na XXVII. sjezdu KSSS, zahrnuje nejen vojenské otázky, ale i úkoly z oblasti politické, ekonomické a humanitární [XXVII. sjezd 1986 : 74–75]. Na druhé straně nelze předpokládat, že by bez přijetí takovýchto komplexních opatření k zajištění oprávněných zájmů národů bylo možné dosáhnout řešení kteréhokoliv z klíčových bodů na cestě k odzbrojení.

Přejít od živelné rovnováhy moci k rozumnému usporádání oprávněných zájmů států znamená změnit systém mezinárodních vztahů, který fungoval po celá tisíciletí. Avšak sama skutečnost, že světový politický systém stále ještě funguje podle zákonitostí živelné mocenské rovnováhy, nepopírá možnost této kvalitativní proměny: zákony fungování systému nejsou totožné se zákony vývoje tohoto systému. Koneckonců hrozí nebezpečí, že by mohla být mocenská rovnováha překonána vlastním živelným samovývojem, jestliže růst silových potenciálů vyústí do zániku lidstva a tím i celého světového politického systému. Aby se tak nestalo, musí dojít k proměně světového politického systému jiným způsobem, a to tak, že politika opírající se o zásady nového myšlení změní postavení a roli moci v tomto systému.

Literatura

- Aristoteles: *Politika*. Praha, J. Laichter 1939.
Claude, I. L.: *Power and International Relations*. New York, Random House 1962.
Dějiny diplomacie. Sv. 1. Praha, SNPL 1961.
Dokumenty ke studiu mezinárodního práva a politiky. Praha, SNPL 1957.
XXVII. sjezd KSSS. *Dokumenty a materiály*. Praha, Svoboda 1986.
Gorbačov, M. S.: *Přestavba a nové myšlení pro naši zemi a pro celý svět*. Praha, Svoboda 1987.
Gorbačov, M. S.: *Realnost a záruky bezpečného světa*. In: Rudé právo 17. 9. 1987.
Kissinger, H. A.: *White House Years*. Boston, Little, Brown and Co. 1979.
Kissinger, H. A.: *A World Restored. The Politics of Conservatism in a Revolutionary Age*. New York, Gress and Dunlop 1964.
Lenin, V. I.: *Sebrané spisy*, sv. 27. Praha, Svoboda 1986.
Lenin, V. I.: *Polnože sobraniye sočinénij*, sv. 42. Moskva, GIPL 1963.
Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 3. Praha, SNPL 1962.
Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 21. Praha, Svoboda 1967.
Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 37. Praha, Svoboda 1972.

- Marx, K. — Engels, B.: *Spisy, sv. 39*. Praha: Svoboda 1975.
- Pozdňakov, E. A.: *Vněšněpolitická činnost i mezinárodní vztahy*. Moskva, Nauka 1986.
- Rosenfeld, S. S.: *The Guns of July*. In: Foreign Affairs, Spring 1986.
- Systéma, struktura i proces rozvoje moderních mezinárodních vztahů*. Moskva, Nauka 1984.
- Šachnazarov, G. Ch.: *Grjadsčij mirovojádok*. Moskva, IPL 1981.

Резюме

О. Крейчи: Всемирная политическая система и власть

Решение глобальных проблем современности требует обращения внимания на вопросы положения власти во всемирной политической системе. Автор начинает свое стремление содействовать развитию марксистско-ленинской теории международных отношений с сравнения внутрисоветской и всемирной политической системы. Автор анализирует три основные модели позиции власти во всемирной политической системе — идею равновесия власти нескольких политических центров, идею коллективной безопасности и идею всемирного государства. Он приходит к заключению, что модель равновесия власти соответствует основным законам функционирования всемирной политической системы и указывает на основные проблемы реализации идеи коллективной безопасности и всемирного государства. В заключение автор указывает на необходимость преодоления в ядерном веке системы равновесия власти и изменения положения власти во всемирной политической системе при посредстве соблюдения принципов нового мышления, причем сущностью этого изменения он считает переход от стихийного создания равновесия во всемирной политической системе в результате конфронтации власти государств к разумному упорядочению обоснованных интересов государств.

Summary

O. Krejčí: The World Political System and Power

The solution of the global problems of our time makes it essential to devote attention to questions of the position of power in the world political system. In the present paper, efforts to contribute to the development of the Marxist-Leninist theory of international relations are introduced by a comparison between the intrastate and the world political system. Three basic models of the position of power in the world political system are then subjected to analysis: the idea of the power balance of several political centres, the idea of collective security, and the idea of a world state. The opinion is arrived at that the model of power balance is in agreement with the fundamental laws of functioning of the world political system, and major problems of the realization of the idea of collective security and of the world state are referred to.

In conclusion the necessity to overcome the system of power balance in the nuclear age and to change the position of power in the world political system by fulfilling the principles of new thinking are pointed out. At the same time, the substance of this change is seen in the transition from a spontaneous formation of balance in the world political system in consequence of conflicts between state powers to a rational arrangement of the states' justified interests.